

PSIXOLOGİYA

Könül Haqverdiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

M.F.AXUNDOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ ŞƏXSİYYƏTİN “MƏN” KONSEPSİYASININ TƏCƏSSÜMÜ

Açar sözlər: *sosiallaşma, ailədə tərbiyə, psixoloji vəziyyət, özünüdərkətmə, humanist psixologiya*

Keywords: *socialization, upbringing in the family, psychological situation, self-knowledge, humanistic psychology*

Ключевые слова: *социализация, семейное воспитание, психологическое положение, самопознание, гуманистическая психология*

Fəlsəfə elmi dünyanın yaranma mahiyyətini öyrənərkən, ali varlıq olan insanın mürəkkəb quruluşunun dərin mahiyyətinin geniş şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac yarandı odur ki, yeni bir elm psixologiya müstəqillik əldə etdi. İnsan faktoru hər zaman üçün alimlərin maraq çərçivəsində olmuşdur. Müasir psixologiyapsixi hadisələrin təsviri ilə kifayətlənmir, ona izah verir. Tədricən insanın mahiyyəti – şəxsiyyət anlamı aktualıq kəsb etdi. Psixoloji ədəbiyyatda şəxsiyyətin mənlik şüuru təxminən 2 – 3 yaşda uşağın özünü bir fərd olaraq digərlərindən fərqləndirmək (Q.Gellapın təcrübələri), yetkinlik yaşında cinsəl olaraq oğlan və qızlara ayırmaqla (V.A.Suxomlinskinin müşahidələri), gənclik dövründə özünü sositumda təsdiq etməyə cəhdində, müstəqil olmağa qadirliyini dərk etməklə tədqiq olunur. Nədənsə, yaş kateqoriyasında orta yaşın mənlik şüuru eksperimental cəhətdən tam araşdırılmayıb. Orta yaş dövründə mənlik şüurunun mahiyyəti artıq dəyərlər iyerarxiyasında dəyişilir. İnsan maddidən asılılığını tədricən mənəvi asılılıqla dəf etməyə qadir olur. Əsasən, 35-40 arası yaşdan başlayaraq müdrilik pilləsinə qədəm qoyulur.

XIX əsrin sonlarına yaxın öyrənilməyə cəhd göstərilən “mən obrazı” anlayışı özünüdərkətmə, özünüqiymətləndirmə, özünütərbiyə, özünənəzarət, özünürealizə, şəxsiyyətin “mən-konsepsiya”sı, mənlik şüuru kimi fenomenlərin öyrənilməsilə mühüm psixoloji problemlər sırasına daxil oldu.

“Mənlik şüurunda” şüurun bütün xüsusiyyətləri insanın “məni” vasitəsilə ifadə olunur və şəxsiyyət hadisəsinə çevrilir...Mənlik şüuru insanın özünü şəxsiyyət kimi tanıması və dərk etməsi prosesidir” (3, səh.3)

Özünüdərkətmə, “mən-obrazı” anlayışını ilk tədqiq edən amerikalı psixoloq U.Ceymsdir. “mən”in ikili təbiəti haqqında hipotezanın müəllifi hesab edir ki, şəxsiyyətin “mən”i hər zaman eyni vaxtda həm “mən-dərk edən” və “mən-dərk edilən” kimi mövcud olur.

U. Ceyms empirik “mən”in üç mühüm komponentini fərqləndirmişdir: 1.Mənəvi “mən”; 2. Sosial “mən”; 3. Fiziki “mən”.

XX əsrin əvvəllərində “mən” problemi sosialogiya elminin əsas tədqiqat sahələrindən birinə çevrilmişdir: Sosial psixoloq Corc Herbert Mid Ç.X.Kulinin “Sosial Mən” konsepsiyasına dair fikirlərinin təsdiqi olaraq, şəxsiyyətin şüurunda I (Mən) və Me (Biz) anlayışlarını fərqləndirir. Corc Midin konsepsiyasına görə “mən” “biz”dən törəmə kimi, özü bütövlükdə mahiyyətinə görə sosial təcürən yaranan sosial strukturdur.

“Mən” problemi ilkin olaraq introspektiv yanaşma üsulu kimi tədqiq olunaraq, əsas ideyası şüurun obyektiv aləmə deyil, öz-özünə yönəlməsi fikrinə əsaslanır.

Məşhur Amerika psixoloqu və sosioloqu Çarlz Kuli şəxsiyyətin öz «mən»inin digər şəxsiyyətlərdən fərqi tədricən anlaması prosesini tədqiq etmək məqsədini qarşıya qoymuşdur.

“Ziqmund Freyd sosiallaşmanın psixoloji mexanizmlərini ayırmışdır: imitasiya, identifikasiya, abır-həya (xəcalət) və günahkarlıq hissi” (8).

İnsan öz məni dərk eləyəndə qrup ünsiyyəti prosesində şəxsiyyətin formalaşması necə gerçəkləşir? Bu prosesin daha geniş elmi izahlarına nəzər salaq.

Şəxsiyyətin strukturu Z.Freydin əsərlərində tam sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır. Klassik psixologiyanın tədqiq etdiyi introspektiv metodun artıq işə yaramadığı praktik şəkildə sübut olunduqdan sonra Freydin şəxsiyyətə horizontal yanaşması, yəni, onun ayrı-ayrı hissələrdən, laylardan ibarət olması fikri çox aktuallaşdı.

Klassik psixoanalizin və behaviorizmin fərqliliyinə və qarşı-qarşı qoyulmasına baxmayaraq, bu istiqamətlərin şəxsiyyətə baxışda ümumi cəhətləri çoxdur – insan ruhsuz varlıq kimi çıxış edir, belə ki, hər iki cərəyanı tam şəkildə dəyərlər, insan mövcudluğunun mənası maraqlandırmır. Humanist psixologiyada əsas təhlil predmetləri kimi yüksək dəyərlər, şəxsiyyətin özünü aktuallaşdırması, yaradıcılıq, sevgi, məsuliyyət, muxtariyyət, psixi sağlamlıq, şəxsiyyətlərarası ünsiyyət çıxış edir. Humanist psixologiya, müstəqil axın kimi, XX əsrin 60-ci illərində üçüncü qüvvə adı alaraq, ABŞ-da behaviorizmin və psixoanalizin hakimliyinə qarşı etiraz kimi ayrılmışdır. Humanist psixologiyaya insan psixikasının müsbət aspektlərinin tədqiqi ilə məşğul olan pozitiv psixologiya cərəyanı aiddir. Humanist psixologiya öz fəlsəfi bazası kimi ekzistensializmə dayanır.

E.Frommun eksiztensial dioxotomiya anlayışı da bunu ifadə edir.Freydin hərəkət etdiyi istiqamətdə irəliləyən və onun özünüdərkən çoxölçülük ideyasını yaradıcı şəkildə inkişaf etdirən K.Q.Yunq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, insanın “mən”i mürəkkəb bir kompleks olaraq, Eqodan – özü barəsində çüurlu təsəvvürlərdən, şəxsi qeyri-şüur məzmun elementlərindən və ümumi xarakter daşıyan qeyri-şüur elementlərindən – kollektiv qeyri-şüur arxetiplərindən ibarətdir və bu, gender nəzəriyyəsi baxımından müəyyən maraq doğurur.

Ə.Bəhmənyar, E.Miyanəçi, Ş.Sührəvərdi, S.Urməvi, N.Tusi, N.Gəncəvi, İ.Nəsimi, M.F.Axundov və s.kimi filosofların əsərlərinin səthi oxunması yolverilməzdir. Çünki bu əsərlərdə dərin mənalar, incə məqamlara toxunulur ki, bunu il baxışdan anlamaq o qədər də asan deyil. Bu səbəbdən hər hansı bir fəlsəfi əsər böyük diqqət və təkrar-təkrar oxuma tələb edir. Hətta belə əsərlərdə aşılana aydın bir fikir belə əsərin tam dərki demək deyildir. Çünki filosoflardakı fikir lakonikliyi, konkretlik bir əsərdə yeganə bir fikri ifadə etməyə xidmət etmir. Əksinə, böyük, geniş əhatəli fəlsəfi fikirlər kiçik traktatlarda, misralarda, fikirlərdə öz ifadəsini tapır. Bu fikirlər nəinki bir dövr, bir etnos, bir cəmiyyət, bir quruluş üçün nəzərdə tutulmamışdır. Fəlsəfə ümümbəşəri məsələləri öyrəndiyi kimi, filosofları da ümümbəşəri problemlər maraqlandırır. "Kəmalüddövlə məktubları", "Həkimingilis Yuma cavab", "Yek kəlmə", "Mollayi-Ruminin və onun təsnifinin babında", "Xitab bər naqil" və s. fəlsəfi məqalələr müəllifi M.F.Axundovinsanları hadisələrə şüurlu münasibət göstərməyə, ağılın gücünə inanmağa çağırırdı. "Hər növ bəşəri fərdlərdən hər biri sağlam ağılın hökmü iləazadlıq nemətlərindən istifadə etməlidir" [1, s. 32].

Nəsimi: "Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam" və yaxud: "Həqq mənəm, həqq məndədir" deyəndə "Gövhəri-laməkan" olan "mən" in nə fani dünyaya nə də axirətə deyil, Tanrıya məxsusluğu vurğulanır.

İdrakın insan həyatında misilsiz əhəmiyyətindən bəhs edərkən, Dədə Qorqud dastanı yada düşür: "İgidlik təkə zorla bitmir, ağıl, tədbir də lazımdır!" (6, səh.111), "Ata malından nə fayda başda ağıl olmasa?" (6, səh.7)

M.F.Axundov demək olar ki, bütün əsərlərində, xüsusi ilə "Sərgüzəşti-vəzirri-xani-Lənkəran", "Hekayəti-xırsi quldurbasan", "Mürafivə vəkillərinin hekayəti", "Aldanmış kəvakib" əsərlərində, şəxsiyyətə xas olan həmin sosial-psixoloji keyfiyyətlərə xüsusi diqqət yetirmiş və obrazların vasitəsi ilə, bir vətənpərvər kimi, insanları ədalətə, humanizmə, düzlüyə, maariflənməyə, kamilləşməyə çağırmışdır. Yeri gəlmişkən bir cəhəti xüsusi ilə qeyd etmək istərdik ki, həmişə M.F.Axundovun İslam dininə münasibəti haqqında alimlərimiz müxtəlif fikirlərdə olmaslar.

Tarixdən məlumdur ki, XIX əsrdə İran və Rusiya arasında gedən müharibələrin sonunda bu iki dövlət arasında bağlanan Gülistan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) sülh müqavilələrinin nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının cənub hissəsi İranın, şimal hissəsi isə, Rusiyanın tabeliyinə keçmişdir.

Çar üsul idarəsinin məmuru M.F.Axundov dramaturgiyaya müraciətdə bu xanlıqların işğalını təsvir etsə də, "Hacı Qara" əsərində Qarabağ xanlığında etnik təmizləməni obrazlı şəkildə yaratmışdır. Görünür ki, xüsusi Diplomatik şöbədə siyasi yazışmalarda tərcümələr zamanı rusların Azərbaycanla bağlı strateji planından xəbərdar olmuş və məqsədi bədii əsərlərlə senzuradan yayınmaqla geniş oxucu kütləsini oyandırmaq olmuşdur. Ona görə də "Hacı Qara" nı özünün şah əsəri adlandırmışdır.

M.F.Axundov yaradıcılığında dövlətçiliyimizin təbliğatına, özünüdərkətmənin və qloballaşma ideyasının obrazlı təsvirinə qısaca açıqlama gətirək:

1. “Hekayəti Molla İbrahim-Xəlil kimyagər” (1950) –Şəkinin işğalı, tarixə laqeydliyimiz, liderlə kütlə arasında ünsiyyətdə mənə maneələri, sərvət meyliminin ağla üstün gəlməsi, düşmənin inanclarımızdan bacarıqla istifadə etməsi, ifşa olunduqda hədə-qorxu ilə psixoloji sirayət etməsi təsvir olunub. Özünənəzarətiddiyi üçün idarə olunana çevrilirik. “...Əgər məni görmək istəsələr, de ki, ustadım üç günün etikafına əyləşib, ibadətdədir...” [1, s. 36]. İlk baxışdan adi kimi görünən bu kəlmə, əslində nabələd adamda özünü “Allah adamı”, “dürüst insan” kimi tanıtmada güclü psixoloji vasitədir. Üçüncü məclisdə isə, Molla İbrahimxəlil özü birbaşa nuxululara uz tutur: “...Pulları mənə nə lazım təslim etmək.. Sayın, tapşırın Molla Həmidə, otuz gündən sonra yenə buraya gəlin, on pud gümüşümüzü alın, aparın. Xudahafiz! Günorta namazının vaxtı yetişir” [1, s. 40] Belə bir fikir mövcuddur ki, düşməni məhv etmək üçün onu yaxına buraxıb psixologiyasını öyrənmək lazımdır. Düşməne öz silahı ilə yetirilən zərbənin gücü daha məhvedici olur. Sonrakı hadisələr sübut edir ki, Molla İbrahimxəlil malına düşmən kəsildiyi millətin psixologiyasına yaxşı bələd olur. Qəribə əhməgsən, sən nuxuluları mənə tanıdırsan? Onları öldürməsən, məni görməmiş və pulları mənə verməmiş buradan getməzlər...” [1, s. 36].

Şüura yönəlmiş qadağa orada bir qızışma ocağı yaradır ki, bu şüuru kütləşdirib, şüursuzluğa meydan açır. Qabıqaltı sahədə yaranmış oyanmanın təsir gücü şüura veriləcək impulsları darmadağın edir. Güclü oyanma qabıqaltı sahənin hakimliyinə səbəb olur. Üstəlik götürsək ki, söhbət kütləyə yönəldilmiş qadağadan gedir, o zaman ümumiyyərlə, şüurdan danışmaq qeyri-mümkündür.

2. “Hekayəti-Müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli şah-cadükuni məşhur” (1950) – Qarabağ xanlığının rus üsuli idarəçiliyinin vurğulanır, millimənəvi dəyərlər qismində azərbaycançılıq təbliğ olunur (elmi , flora və faunası, mətbəxi, musiqisi, xalçaçılıq, atçılıq dünya qismində tanınması, ailə dəyərləri və s. özünüdəyərin aşağı olması tənqid olunur. Qərblinin səfərinin təbliğat niyyətli deyil, oğurluq olması göstərilir. Şahbaz kimi gənçbəylərdə savad var, özünüdərk etmə yoxdur və ya Hatəmxan ağa bir ağsaqqal müdrək kimi ağlin elm üzərindən qalxmasını vurğulasa da, Qərblə psixologiyamızda sərvət meylinin guclu olmasına meylliliyimizdən dərhal bacarıqla istifadə edərək istəyinə nail olur. Şahbaz bəyin Parisə getməsinə izn verməyən Hatəmxan ağa “İnsana ağıl lazımdır. Bir dil artıq bilmək ilə ağıl artmaz. Adam gərək hər dil ilə olsa filcumla fəhm və zəmanə əhlinin adət və xəvvasından müttələ olsun; öz işin yola aparsın” [1, s. 51] desə də, Müsyö Jordanın Şahbaz bəyşəxsən kralın ənam verməsini edidəndə, burada da sərvət meyli onun vurğuladığı şüuru kütləşdirir, üstünlüyünü əldən verir. Şahbaz bər kimi gənclərin beynindən istifadə edərək, onu şəhvətlə dumanlandırmaq istəyi təsvir olunub. Qərblinin heyran qaldığı torpağa o, “qamışlıq” deyir. Özünüdəyərin olmaması vurğulanır. Müsyö Jordan alim olsa da, Parisin dağılmasında şeytan elinin olmasını göstərir. Şərq və Qərblinin simasında cadudan uzaq kamillik zirvəsinin önəmliyi vurğulanır. Qloballaşmada ünsiyyət çətinlikləri. Həmişə savadsız deyil, bəzən ziyalı adamlar belə caduya, fırıldaqçılara inanırlar və bu yalnız şərqilərə aid edilməməlidir. M.F.Axundov bu əsərdə Müsyö Jordanın sözləri ilə aydın

ifadə edir: "Hatəm xan ağa. Həkimisi sahib, Pariji kim dağıdıb, kim yıxıbdir? Müsyo Jordan. ... Şəyatınlar, əcinnələr, divlər, ifritələr, bəd əməllər! Hansını deyim?.." [1, s. 67]. Cəhalətə meyilliliyi isə daxili, mənəvi saflıq, hər şeyi düzgün kimi qəbul edib inanması ilə əlaqələndirir. Hatəm xan ağanın dili ilə, M.F.Axundov bunu belə təsvir edir: "...Biz hər zədə inanırıq, sizlər heç zədə..." [1, s. 51]. əsərdə həmçinin Şərqi-Qərbi sintezi qadınların həyat tərzinin təsvirində açıqlanır.

3. M.F.Axundovun "Sərgüzəşti-vəzir xani-Lənkəran" (1950) – Lənkəran xanlığının (Sərab) iranlılar tərəfdən idarəçiliyi təsvir olunur, mübarizəyə səslənilir. Hakimiyyətə Teymur ağanın gəlişini verməklə, müəllif bildirmək istəyib ki, bir ağanın digəri ilə əvəzlənməsi xalqa heç bir xeyir verməyəcək, yenə əziləcək. Bu əsərdə – ikinci məclisdə təsvir olunur. Şölə xanımın otağında vəzir gələrkən Teymur ağanın pərdə arxasında gizlənir və vəzirin onun ünvanına söylədiyi üzərində qələbə qazandığı qəhrəmanlıq səhnəsinə dözməyib, pərdə arxasından çıxır, vəzirə yıxıb otağı tərək edir. Evin ağası olmadan yad qadınların otağına gəlmək mənəviyyətsizlik kimi qəbul edilir. İkincisi, adını məğlub kimi eşidəndə və pərdə arxasından çıxıb gedəndə qadınların taleyinin necə olacağı onu maraqlandırmır. Təkbürlülük, mənəviyyətsizlik və öz maraqları naminə başqalarını bada verəndən nə dövlət başçısı olacaq. O, ailədə sevdiyi Nisə xanımı necə düşündü, hakimiyyətdə də beləcə – öz maraqlarıdan dolayı idarəedici olacaq. Milli mənlük şüurunun formalaşmasına ehtiyac duyulur. Belə ki, "Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran"-da dövlət idarəçiliyi təsvir olunarkən, xan şikayətçilərin mübahisəsinin həlli kimi şəriət qanunlarına əsaslanaraq, "əssinə, bəssinə, vəl eynə bil-eyni-vəlcürühə qisasın", yəni "dişə-diş, gözə-göz, yaraya qisas" hökmünə əsaslanaraq, hökm çıxarılır: Qanı tökülərək, idarəçiliyi əlindən alınmış xanlıq üstəlik borclu çıxarılır, üstəlik dövlətə xərac da ödənilir. Başları yüngül əyləncələrə, arvadbazlığa qatılmış İran hakimlərinin Azərbaycan torpaqlarındakı özbaşınalılıqları nəticəsində zülmə məhkum olunmuş xalq müəllif tərəfindən mübarizəyə çağırılır.

4. "Hekayəti-Xırs-Quldurbasan" (1951) – Dərbənd xanlığının, İrəvan xanlığının, Divanbəyinin dili ilə ayıqlığa səslənir. Azərbaycanın əyalətlərini əhatə edən Şəmsəddin sultanlığının bir hissəsinin Ruriyanın əli ilə Ermənistan verilməsi, əvəzində isə özünü (Divanbəyinin dili ilə) bizə xilaskar kimi təqdim etməsi açıqlanır. Yadelli idarəçinin sosial xarakter aşılması təsvir olunub. Nadir Məmmədovun tərtibatında 1982-ci ildə tərtib edilmiş və 2005-ci ildə təkrar nəşrdəki "Hekayəti-xırsi-quldurbasan" da fərqlilik var. Belə ki, yeni nəşrdə əsərin sonunda Divanbəyinin söylədiyi "Ey camaat. Sizdən ötrü indi ibrət olsun! Dəxi vaxtdır inanasınız ki, siz vəhşi tayfa deyilsiniz! Sizə eybdır yaman işlərə qoşulmaq. Bəsdır oğurluğa, tülkülüyə həris olmaq! Heç bilirsinizmi ki, rus dövləti sizə necə yaxşılıqlar edir və sizi nə bələlərdən saxlayır? Lazımdır ki, böyüyünüzü tanıyıb həmişə əmrinə itaət edəsiniz" [5, s. 97]

5. "Sərgüzəşti mərdi-xəsis (Hacı Qara)" (1952) – Qarabağ da nəinki üsuli idarənin yer tutması, hətta burada gələcəkdə etnik təmizlənmə aparılması kimi rusların strateji planı əsərin sujet xətti üzrə açıqlanır. Hadisələrin Ağcabədidə baş verməsi təsadüfi deyil. Əsər tamamilə Qarabağ münafiqəsinə həsr olunub. XIX

əsrdə Qarabağda bəylərin torpaq üzərində hakimiyyətini çar məmurları əvəzləmişdir. Dədə Qorqudun dili ilə desək, torpağı qorumursansa, onu əkib-becərməyə dəyməz. Heydər bəy (mənası, “öndə gedən kişi” deməkdir) dədə-babadan sahibi olduğu torpağa başqasının ağalığı etməsinə dözmür. Millətin mübarizlik ideyası obrazlı şəkildə göstərilir. Pulun olmamağını Qızılbaş döyüşünün, osmanlı döyüşünün olmaması ilə əlaqələndirir. Heydər bəyin dili ilə (Özünüdərkətmə var) mübarizəyə səslənir və dostları timsalında gənclərin, Hacı Qaranın evində silah sursat olmasını verməklə obrazlı şəkildə yerli əhalinin də hər an buna hazır olması vurğulanır. Alverin getməməsi iqtisadiyyatın olmamasına işarədir. İdarəçilik ruslarda yerli əhali ticarətdə göstərilir. Bəylər torpaqsız qalıb, lakin tabe olmağı qəbul etməyərək mübarizə əzmindədirlər. Sovet ideologiyası isə ədəbiyyatda onu tufeyli kimi verir, erməni zəhmətkeş əkinçi M.F.Axundova deyirdi ki, Azərbaycan bəyləri torpaqsız qalıb, rus erməninin burda yerləşdirib, əkinçi kimi bunu təsvir edir. Mal dalınca İrana səfər torpaq bütövlüyü ilə iqtisadi uğura və müstəqilliyə addım obrazlı şəkildə vurğulanır. Mübarizədə hakimiyyət (bəylər) və adı müsəlman (Hacı Qara) birləşsələr də, düşməne mövqedə fikir ayrılığı milli birliyin zəifliyinə işarədir. Sonanın timsalında gələcəkdə hakimiyyətin yalnız ailəsində erməni olacaq Azərbaycanlılara veriləcəyinə işarədir. Ona görə Heydər bəyin mali qaytarılır, Hacı Qaranın isə yox. Ailə dəyərləri qismində də erməni Sona ilə azərbaycanlı Tükəz qorazları qarşılaşdırılır. Hacı Qara müştəriyə cubuq, qəlyan təklif edir, onu yaltaq kimi tənqid edir ədəbiyyatçılar. Müasir dövrümüzdə guya Qərbdən gələn işə obyektlərində müştəriyə mədəni xidməti hələ XIX əsrdə M.F. Axundov yaradıcılığında təsvir edib.

6. “Mürafə vəkillərinin hekayəti” əsərində (1955) – Təbriz xanlığının İran hakimiyyəti altına keçməsi vurğulanır. “Mürafə vəkillərinin hekayəti” adlı əsərdəki hadisələrin Təbriz şəhərində cərəyan etməsi və əsərin ikinci adının “Şəhri Təbrizdə” olması, zənnimizcə, diqqətimizi İran tabeliyinə keçmiş Azərbaycan torpaqlarındakı yadellilərin talançılıqlarına, özbaşnalıqlarına yönəltmək məqsədi daşıyır.

7. “Aldanmış kəvakib (Hekayəti-Yusif şah)” (1957) Şərq ulduğu allanır. Şah Abbasın xainliyi ilə xanlıqların süqutu obrazlarla təsvir olunub. Bu artıq komediya deyil, yuxarıda göstərilən səhvlərin acı nəticəsidir. Öz hakimiyyətini qorumaq üçün guya köməklik naminə, əslində isə xanlıqları Rusiyaya qurban verən İran şahı Abbas Mirzə tarixdə Şah Aabbas) hiyləsindən söhbət gedir.

M.F.Axundovun bu povesti yazmaqda məqsədi, XIX əsrdə İranda və Azərbaycanda hökm sürən ictimai-siyasi, sosial-psixoloji vəziyyəti obrazlı şəkildə təsvir etməkdir. Povestdə bir daha sübut olunur ki, şəxsiyyətlər ictimai quruluşun adekvat inikasıdır. Dəyişilməli olan yalnız insan şüuru, insan təfəkkürüdür. Yer üzündə sülhə nail olmaq üçün bir insanla, bir cəmiyyətlə idraka çatmaq tamamlanmır, bəşəri sıçrayış olmalıdır.

Ümumiyyətlə, sosial psixologiyanın bütün bölmələrinə görə (siyasi psixologiya, təşkilat psixologiyası, qavrayış psixologiyası, etnopsixologiya, tarixi psixologiya, gender psixologiyası) bu əsərlərdən misallar gətirmək mümkündür.

Əsl xoşbəxtlik üçün dünyavi birlik ləbüddür. Müasir dövrdə Qloballaşma siyasətindən hələ XIX əsrə M.F.Axundov əsərlərində bəhs edib. Dəyişilməli olan yalnız insan şüuru, insan təfəkkürüdür. Yer üzündə sülhə nail olmaq üçün bir insanla, bir cəmiyyətlə idraka çatmaq tamamlanmır, bəşəri sıçrayış olmalıdır.

Yaranışın və Yaradanın dərk edilməsi özünüdərkədən başlayır. Mirzə Fətəli Axundovun dünyagörüşünün mənbəyi Azərbaycan, bütövlükdə İslam, Şərqi, Qərbi və Rus mədəniyyətləri, ilk növbə, fəlsəfi, psixoloji təlimləri və elmi nailiyyətləri olmuşdur. Kainat həm yarıdan, həm yaradılmışdır. Rəşaralizmə söykənən, M.F.Axundov maddi varlığın insan hissələri, əqli və müxtəlif elmlər vasitəsilə dərkini təsdiq edirdi.

Kainatda qarşılıqlı əlaqə, asılılıq, səbəb və nəticə, hissə ilə tamın vəhdətini görən M.F.Axundov hərəkəti yerdəyişmə və tək cə kəmiyyət dəyişiklikləri kimi qəbul etmiş, zaman daxilində kəmiyyət dəyişikliklərinin isə dairəvi hərəkət daxilində baş verdiyini söyləmişdir.

Filosof M.F.Axundovun “Millətlər ittifaq etsə, yekdil və yekcəhət olsa, progress məsləkinə düşər və sivilization dairəsinə qədəm basar” kimi fəlsəfi fikri bəşəriyyətdə birliyə - aural kontantın bərpasına çağırışdır. Elmdə bu “kəpənək effekti” kimi qəbul olunur.

Ədəbiyyat:

1. Məmməd zadə H. “M.F.Axundzadə...əsərləri”, I cild, Şərqi-Qərbi, Bakı, 2005., 295 s.
2. Məmməd zadə H. “M.F.Axundzadə...əsərləri”, II cild Azərbaycan əşriyyatı, Bakı, 1961, 575 s.
3. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə. Sosial psixologiya. “Qapp-poliqraf”, Bakı, 2003.
4. Abdullayeva M.Ə. “Öz-özünə qayıdış fəlsəfəsi”, Bakı: “Vətən” nəşriyyatı, 201, səh.185.
5. Xəlilov Riza Əlixan oğlu. XX əsrin əvvəllərində Amerika gerçəkliyinin Tomas Vulfun yaradıcılığında təcəssümü. Filol. üzrə fəlsəfə dok... dis. aftoreferatı. Bakı, 2008
6. Bayramov Ə.S. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında etnik-psixoloji xüsusiyyətlərin inikası. Bakı, 2000.
7. Əsgərov N.Ə. Adın tarixi, tarixin adı: Paleotoponimlər. Dərs vəsaiti. Elm və həyat, Bakı, 2010, 280 s. səh.201-205.
8. <https://ru.m.wikipedia.org/социальнаяпсихология>
9. www.şəxsiyyətin sosiallaşması
10. www.humanist psixologiya
11. google.com/Şəmsəddin mahalı

Summary

Personification of “Self-concept” in the Works of M.F.Akhundov

Particular attention was paid by M.F.Akhundov to his socio-psychological qualities, attributed to almost all his works, especially in "The Adventures of the Khan-Lankaran's Vezir", "The Tale of the Robber", "History of Lawyers", "Aldanmish Kevakib" ect. As a patriot he called people to justice, humanism, honesty, enlightenment and perfection.

The article analyzes the propaganda of our statehood in the works of M.F.Akhundov, the socio-psychological qualities inherent in the personality, the description of the call for globalization through different images in terms of personality "I".

Резюме

Персонификация концепции «Я» в произведениях М.Ф.Ахундова

М.Ф.Ахундов в своих произведениях особое внимание уделял социально-психологическим качествам, присущим почти всем образам. В статье проанализированы некоторые из них: «Приключения визиря Ленкоранского ханства», «Восточные адвокаты», «Обманутый Кавакиб» и др. Как патриот он призывал людей к справедливости, гуманизму, честности, просвещенности и совершенству. В статье анализируется пропаганда нашей государственности в творчестве М.Ф.Ахундова, глобализации через различные образы с точки зрения «личности».

Rəyçi: prof.M.Abdullayeva